



GENÇ MÜTEFEKKİRLER DERGİSİ

JOURNAL OF YOUNG INTELLECTUALS

e-ISSN: 2718-000X

Yıl: 4, Cilt: 4, Sayı: 3

Aralık-2023

MAKALE BİLGİLERİ

Hz. Osman Döneminde Kur'ân-ı Kerîm'in İstinsâhı ve Mushaflardaki Kırâat Farklılıklarına Yansıması

Copying of the Holy Quran in the Period of Hazrat Osman and Its Reflection on the Differences in Reading in the Mushafs

YAZAR

Fatih ÇARDAK

Dr. Karabük Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

fatihcardak@karabuk.edu.tr

ORCID: 0000-0002-8570-9443

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 30.10.2023

Makale Kabul Tarihi: 15.12.2023

Sayfa Aralığı: 682-703

ÖZET

Kur'ân-ı Kerîm, nüzulü ile birlikte okuyanlara kolaylık sağlaması amacıyla lehçe durumları gözetilerek farklı okumalara ruhsat verilen bir kitaptır. Bizzat Hz. Peygamber tarafından okunan bu kırâatlar, her ne kadar Hz. Peygamber'in hayatta olduğu dönemde bir ihtilafa mahal vermese de, sonraki dönemlerde bir takım ihtilafları beraberinde getirmiştir. Bu sorunun önüne geçmek amacıyla sonraki süreçte Kur'an'ın cem edilmesi ve istinsâh edilip farklı beldelere gönderilme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Konumuz, Hz. Osman döneminde Kureyş lehçesi esas alınarak yazdırılıp istinsâh edilen ve farklı beldelere gönderilen Mushaflardaki kırâat farklılıkları ve yazılış durumlarıdır. Amacımız ise, Kureyş lehçesi ile yazılan Mushaflarda yer alan farklı kırâatların hangi belde ve Mushafa ait olduğunu yazılışları ile göstererek ortaya koymaktır. Çalışmada, kırâatların ihtilafından başlayarak dağınık halde bulunan sahifelerin bir araya getirilerek Mushaf halini alması, çoğaltılan Mushaflarla birlikte kırâat faaliyetlerinin durumu hakkında bilgiler aktarıldıktan sonra kaç adet Mushafın yazıldığı, hangi beldelere gönderildiği ve Mushaflar arasında bulunan farklılıklar gibi konular üzerinde durulmuştur. Kur'an öğretimi için farklı bölge ve beldelere giden kırâat âlimlerinin çalışmaları incelenmiş ve istinsâh edilen Mushaflardaki farklı kırâat ve yazılışları tespiti çalışılmıştır. Bu çalışma esnasında, özellikle Kasım b. Sellâm, Ferrâ, Mekkî b. Ebî Talib ve Nehhâs gibi âlimlerin bu konu üzerinde durduğu ve eserlerinde ayrıntılı olarak bu konuya değindikleri gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırâat, Mushaf, Lehçe, İstinsâh, İhtilâf.

ABSTRACT

With the revelation of the Holy Quran, different readings were permitted, taking into account the dialect status, for the convenience of people. Hz. Although these recitations read by the Prophet, Hz. Although it did not cause any controversy during the life of the Prophet, it brought about some disputes in later periods. In order to prevent this problem, the need to compile the Quran, reproduce it and send it to different towns emerged. Our subject is Hz. These are the differences in recitation and spelling in the Mushafs that were written and copied in the Quraysh dialect and sent to different towns during the Ottoman period. Our aim is to reveal which town and Mushaf the different recitations in the Mushafs written in the Quraysh dialect belong to, by showing them with their spelling. In the study, starting from the conflict of recitations, the gathering of scattered pages into Mushafs, information about the status of recitation activities along with the reproduced Mushafs, and then focusing on issues such as how many Mushafs were written, to which towns they were sent, and the differences between Mushafs. The works of recitation

scholars who went to different regions and towns to teach the Quran were examined and the different recitations and spellings in the copied Mushafs were tried to be determined. During this study, especially Kasım b. Sellam, Ferrâ, Nehhâs and Mekkî b. It has been observed that scholars such as Talib focused on this issue and touched upon it in detail in their works.

Key Words: Recitation, Mushaf, dialect, copy, Dispute.

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm, rahat ve kolay telaffuz edilebilmesi amacıyla farklı vecihlerle inzâl edilmiştir. Bunun da bir takım sebepleri vardır. Şöyle ki Kur'an Arapça olarak nazil olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'in nâzil olduğu dönemde Araplar, çeşitli kabilelerden meydana gelmekte ve Arap toplumunda herkesin kendine ait bir lehçesi bulunmaktaydı (Şeref: 2010, 5). Ayrıca sadece Arabistan Yarımadasıyla sınırlı kalmayıp, daha geniş bir coğrafyada yaşam sürmekteydiler. Her ne kadar dilleri Arapça olsa da bu dil, kendi içinde farklı şive ve lehçelere sahipti. Doğal olarak lehçeler arasında da farklılıklar mevcuttu. Bu durum, Kur'an'ı okuma esnasında da kendini göstermiş (Çetin: 2007, 58), yedi harften ve buna bağlı olarak farklı okuyuşlara ruhsat verilmesinden kaynaklı sahâbe arasında harf ve hareketlerin telaffuzunda ve kırâatı edâ hususunda farklılıklar meydana getirmiştir (Karaçam: 2010, 53). Ayrıca insanların Kur'an'ı farklı kimselerden öğrenmesi de, okuma bakımından aralarında ihtilafların çıkmasına sebep olmuştur (Râfiî: 1973,34). Ayrıca Hz. Ebû Bekir tarafından Kur'ân-ı Kerîm cem' edildikten sonra muhtelif beldelerde oturan Müslümanlar bir araya geldiği vakit, kırâattaki ihtilaflar kendini göstermiş, aralarında meydana gelen bu tür farklılıklarda mürâcaat edilebilecek derli toplu bir Mushaf da mevcut değildi (Zürkânî: 1996, 1,249). Sonrasında dağınık vaziyette olan sayfeler bir araya toplanarak Mushaf halini almıştır. Daha sonra ise İslam'ın geniş coğrafyalara yayılması ile kırâattaki farklılıklar kendini daha çok göstermiş, gelen şikâyetler üzerine Hz. Osman, Kur'an'ın indiği yedi harf konusunda, Müslümanları münakaşa ve tartışmalardan menetmeye çalışarak, bu tür tartışmaların tekfire götüreceğini söylemiştir (Sicistânî: 2006, 6). Hataların ve yanlış okuyuşların önüne geçmek amacıyla Kureyş lehçesi esas alınarak Kur'an'ı çoğaltma ve farklı şehirlere gönderme gibi faaliyetler olmuştur. Aynı zamanda bu faaliyet, kırâat ilminin düzenli bir şekilde yayılmasına katkı sağlamıştır. Bu çalışmada ilk olarak, kırâatların ilk dönemdeki durumundan başlayarak,

farklılığın sebepleri, Mushafın bir araya getirilmesi ve çoğaltılması gibi konulara değindikten sonra Mushafın arası değişiklik gösteren farklı kırıatlar ve yazılışlarına yer verilecek, son olarak kırıatların ekolleşme sürecinden bahsedilecektir.

1. Kur'ân-ı Kerîm'in Cem' Edilmesi ve İntinsâh Süreci

Kur'ân-ı Kerîm yirmi üç sene gibi bir zaman zarfında tadrîcî olarak inmiştir. Kur'an'ın ilk talim ve tilâveti, Cebrâil'in (a.s.) bizzat Hz. Peygamber'e okuması ile başlamıştır (Soysaldı: 2021, 68). Hz. Peygamber gelen vahiyleri ilk olarak ezberliyor, daha sonra Cebrail (a.s.) ile sema' ve arz yoluyla pekiştiriyordu. Aynı şekilde Hz. Peygamber de ezberindeki bu âyetleri sema' ve arz usulüyle sahâbelere okuyordu (Dağ: 2011, 27). Bununla birlikte Hz. Peygamber, inzal edilen Kur'an'ı hem zihinde hem de kitâbet düzeyinde muhafaza altına almış, Mekke ve Medine dönemlerinde inen âyetleri vahiy kâtiplerine yazdırmıştır. Öyle ki Hz. Peygamber, hangi âyetin hangi sûreye konulacağını bizzat belirtmiş, yazdırdığı âyetleri vahiy kâtiplerine tekrar okutarak doğruluğunu kontrol ettirmiştir. Böylelikle muhtemel hataların önüne de geçilmiştir (Zürkânî: 1996, 1,202; Zerkeşî: 1957, 1, 232; Hamidullah: 1993, 42; Maşalı: 2004, 49; Ağırbaş: 2002, 35).

Mekke döneminde nâzil olan âyetleri, Hz. Peygamber (s.a.v.) sahâbeye okutarak talimini yaptırmış ve o dönemde de sadece Hz. Peygamber'in kırıatı ve okuyuşu esas alınmıştır. Ayrıca bu dönemde herkesin Kureyş lehçesine sahip olması, Kur'an'ın tek bir lehçe ile okutulması ve öğrenilmesi hususunda büyük bir kolaylık sağlamıştır. Başka bir ifadeyle, bu dönemdeki insanlar Kureyş lehçesini kullandığı için, Kur'an tek lehçe ve bir harf üzerine okunmuştur (Kılıç: 2015, 60). Kur'an'ın farklı lehçelerle öğretilmesi Medine döneminde olmuştur (Ünal: 2002, 22). Medine döneminde Hz. Peygamber ile sahâbe arasındaki doğrudan ve sağlıklı bir ilişkinin olması, güvenli bir ortamın oluşması, mescidin oluşu, eğitim için uygun alan olan Suffe'nin bulunması ve sahâbenin kendi arasındaki iletişimi gibi olumlu şartların oluşumu, Kur'an öğretimi için büyük imkân sağlamıştır. Hatta burada yetişen sahâbe de Kur'an öğretimi için çevre kabilelere gönderilmek sûretiyle bu ilme hizmette bulunmuşlardır (Temel: 2013, 79). Bu dönemde İslam birçok kabile arasında yayılarak, kabilelerin sahip olduğu değişik lehçeler birbiri ile iletişim haline girmiş, bu durum kırıattaki farklılığa zemin hazırlamıştır. Çeşitli kabileye mensup olanlar, Kureyş lehçesini bilmedikleri için Kur'an'ı bu lehçe ile okutmak ve öğretmek kabileler arasında da sıkıntıya sebep olmuştur. Bu sebeple Hz.

Peygamber “Kur 'an yedi harf üzere indirildi, hangisi kolayımıza gelirse onu okuyun.” (Ahmed b. Hanbel: Müsned, 1,40) buyurarak farklı okumalara ruhsat vermiştir (A‘zamî: 2010, 99). Hz. Peygamber'in, bu hadisle Kur'an'ın yedi harf üzere indirildiğini ifade etmesi, farklı lehçelere sahip sahâbiler tarafından da bir kolaylık olarak algılanmıştır (Mekkî: 2008, 4,3124; Albayrak: 2001, 22).

Bu açıklamalardan sonra kırâat farklılığı ve bunun bir temele dayandırılması noktasında birkaç hususu aktarmakta yarar vardır.

Bilindiği üzere Hz. Peygamber (s.a.v.) Kureyş kabilesine mensuptur. Kur'an'ın okunuşu ise ağırlıklı olarak Kureyş lehçesi ile olmakla birlikte Kur'an'da bu lehçeden başka lehçeler de bulunmaktadır. Nitekim Kur'an'ın "yedi harf" üzere inzâl edildiğini bildiren hadiste de kırâatların diğer lehçelerle olan ilişkisine işaret edilmektedir (Zerkeşî: 217). Öyle ki Kur'an'ın yedi harf çerçevesinde çeşitli biçimlerde okumasına müsaade edilmesi, Kur'an'ın farklı kabileler arasında kolayca okunmasına ve anlaşılmasına olanak sağlamıştır (Tuğral: 1992, 269). Hadiste geçen ahruf-ı seb‘a'nın anlamını net olarak ifade eden bir kaynak olmamakla birlikte (Mansur: 2015, 33), bu konuda farklı görüşler de ortaya atılmıştır. İbarede geçen “seb‘a” kelimesinin rakam olarak yedi sayısını ifade ettiği gibi, mecâzî anlamda kesretten kinâye olduğu da söylenmiştir. Ağırlıklı olarak bu görüş benimsenmiştir (Demirci: 2014, 107). Yedi harften kastın, eş anlamlı kelimelerin birbirinin yerine kullanılması (İbn Cezerî: 1971, 1,80; Dağ: 2013, 53) veyahut Arap kabilelerinden yedisinin kullandığı lügat ve lehçe olarak anlaşılması gerektiği ileri sürülmüş (İbn Cezerî: 1,75), bununla birlikte Arap lehçelerinin temelini ve merkezini ise Kureyş lehçesinin oluşturduğu ifade edilmiştir (İbn Atıyye: h.1422, 1, 44).

Lehçe farklılığından kaynaklı ortaya çıkan ihtilafın anlaşılmasına kısaca değinmek gerekirse şu ifadelere yer verilebilir: Nakledilen rivâyetlere göre Hz. Peygamber devrinde Kur'ân-ı Kerîm'in muhafazası, hıfz ve kitâbet yoluyla olmuştur. Aynı zamanda vahiy süreci devam ettiğinden dolayı da Kur'an iki kapak arasında cem' edilememiştir (Zürkânî: 1, 204; Maşalı: 51). Ancak sonraki süreçte Kur'an'ın çeşitli sebeplerden dolayı cem' edilmesini gerektiren şartlar oluşmuştur. Şöyle ki Hz. Ebubekir'in halifeliği döneminde, Hz. Peygamber zamanında farklı malzemelere yazılan ve ezberi yapılan Kur'an'ın, derlenip bir kitap halini alma ihtiyacı hissedilmiştir. Bu ihtiyaca binâen Zeyd b. Sabit başkanlığında kurulan bir komisyon, dağınık vaziyette olan sayfaları bir araya

getirerek cem' etmiştir (Saîd: ts., 34-50). Kurtubî (öl. 671/1273) , hadis kaynaklarından rivâyetler aktararak cem' edilmesini gerektiren mesele hakkında bir açıklama getirmiştir. Rivâyete göre, Hz. Ebubekir döneminde yapılan Yemâme savaşında yetmiş kadar Kur'an hafızının şehid edilmesi üzerine, Hz. Ömer, sahâbenin ileri gelen hafızlarından, İbn Mes'ud (öl. 32/653), Ubeyy (öl. 33/654) ve Zeyd (öl. 45/665) gibi isimlerin öldürülme korkusu ile Hz. Ebû Bekir'e giderek Kur'an'ın toplanması tavsiyesini iletmıştır. Görülen lüzum üzerine Hz. Ebubekir tarafından Kur'an'ı cem' etme işi Zeyd b. Sâbit'e verilmiş, o da verilen görevi yerine getirerek Kur'an'ı toplama işini tamamlamıştır (Kurtubî: 2002, 1, 61-62). Sonraki süreçte ise, İslam toplumunda lehçesi farklı olan Arap unsurların çoğalması, Arap olmayanların topluma girmesi (Akdemir: 2002, 123), herkesin kendi kırâatının doğru olduğunu iddia etmesi gibi sebepler, Kur'an'ın sadece cem' edilmesinin yeterli olmadığını, çoğaltılarak farklı beldelere gönderilmesi gerektiğini göstermiştir (el-Kâdî: ts., 51). Ayrıca çoğaltılması gerektiğini gösteren başka sebepler de mevcuttur. Şöyle ki Ermenistan fethinin vuku' bulduğu hicrî 25 senesinde Iraklılarla Şamlılar arasında kırâat münakaşaları ortaya çıkmış, iki taraf da çeşitli vecihlerle öğrendiklerini okuyorlar, aralarında çok az fark olmakla birlikte, biri diğerinin kırâatını beğenmeyerek birbirlerini küfre girmekle itham ediyorlardı. Huzeyfe b. Yemân (öl. 36/656), Ermenistan'ın fethinden sonra Medine'ye geldiğinde evine uğramadan Halife Hz. Osman'a giderek yaşanan durumu anlatmıştır. Hicâz bölgesi dışında ayrılıkların bir hayli fazla olduğunu dile getiren Huzeyfe, bu durumun acilen çözüme kavuşturulması gerektiğini söylemiştir. Bu olay, istinsâh işine başlamanın en önemli sebeplerinden birisi olarak kabul edilmiştir. Bunun üzerine Hz. Osman, fitnenin ve tefrikanın önüne geçmek için hemen sahâbenin önde gelenlerini toplayarak Kur'an'ı bir harf üzerine tek Mushafta toplayacağını söylemiş, sahâbe de bunun yegâne çare olduğunu kabul etmiştir (ed-Dânî: 2009, 119; Zerkeşî: 1, 235). Bunun üzerine Hz. Osman, probleme çözüm bulmak için yine Zeyd b. Sâbit başkanlığında bir komisyon oluşturup, Hz. Ebû Bekir zamanında cem' edilmiş olan ve Hz. Hafsa tarafından muhafaza edilen Mushafi emânet almış (Karaçam: 52), bu Mushafi da tek lehçeye indirerek istinsâh etmelerini istemiştir. Sika ve hâfiz olan Zeyd b. Sâbit başkanlığında, Sâid b. el-Âs, Abdullah b. Zübeyr, Abdurrahman b. Hâris b. Hişâm gibi isimlerden oluşan komisyon, bu görevi yerine getirmiştir (Zerkeşî: 1, 236; Sicistânî: 1, 26). Komisyonun, Hz. Ebubekir döneminde toplanan Mushafi esas alarak ve Kureyş lehçesinin imlası doğrultusunda bir kaç nüsha yazdığı Mushaflar (Sicistânî: 19),

Hız. Osman tarafından her biri bir beldeye, onu öğretecek bir Kur'an muallimi ile gönderilmiştir (Sâlih: ts., 86).

2. İstinsâh Sonrası Muhtelif Beldelere Gönderilen Mushaflar

Çoğaltılan Mushafların kaç beldeye veya hangi beldelere gönderildiği konusunda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bir rivâyete göre bu nüshalar Mekke, Şam, Basra, Kûfe ve Bahreyn gibi önemli ilim merkezlerine gönderilmiştir (Sicistânî: 88-93). Ebû Amr ed-Dânî (öl. 444/1053), çoğaltılan Mushafların yedi nüsha olduğunu aktarmıştır. Bunlar, Medine, Mekke, Basra, Kûfe, Şam ve Irak gibi vilâyetlere gönderilmiş, Hız. Osman bir nüshayı da kendisine almıştır. Başka bir rivâyete göre bu nüshaların adedi yedi olup, bunlar, sayılan dört beldeye ek olarak, Mekke, Bahreyn ve Yemen'e gönderilmiştir (ed-Dânî: 12). Mekkî (öl. 437/1045), *el-Hidâye*'sinde bu konuda bazı bilgileri aktarmıştır. Şöyle ki Hız. Osmân'ın Kureyş lehçesini esas alarak yazdırdığı Mushaflar hakkında farklı rivayetler vardır. Bir rivâyete göre Mushaflar dört adettir. Bunların üç nüshası Irak, Şam ve Yemen bölgelerine gönderilmiş, birini ise Hız. Osmân kendi yanında tutmuştur. Başka bir rivâyette ise, Mushaflar dört adet olup bunlar Hicaz, Şam, Basra ve Kûfe gibi bölgelere gönderilmiştir. Ayrıca yazdırılan Mushafların yedi adet olduğu da rivayet edilmiştir. Bunların ise, Mekke, Şam, Kûfe, Basra, Yemen ve Bahreyn'e gönderildiği, birini Hız. Osman'ın kendi yanında muhafaza ettiği söylenmiştir (Mekkî: 4, 3129).

İbn Cezerî (öl. 833/1429), Mushafların gönderildiği belde sahiplerinin, Kur'an kırâatını bizzat Hız. Peygamber'den okuyan sahâbeden aldıklarını ve onlardan öğrendiklerini biaynihî okuduklarını söylemiştir (İbn Cezerî: 1, 8). İbn Cezerî'ye göre gönderilen Mushaflar noktasız ve harekesiz olduğundan, birçok kelime muhtelif vecihlerle okunmaya müsait olmuştur. Bu sebeple, Kur'an ve kırâatın naklinde esas olan kriter, çoğaltılıp gönderilen Mushafların hattı değil, bu ilmi öğreten hafızlar olmuştur (İbn Cezerî: 1, 8). Sonrasında ise ihtilafları bertaraf etmek amacıyla Kur'an kelimelerinde hareke ve noktalama işlemi başlatılmıştır. Bu durum, kırâatlar arasında vuku' bulan ihtilafı ortadan kaldırmayı ve yanlış okumaları en aza indirmeyi amaçlayan bir uygulama olmuştur (Güneş: 1992, 157).

Toplanan ve istinsâh edilen Mushaf bir bütün olarak ele alınacak olursa, şu ifadelere yer verilebilir: Hız. Osmân zamanında yazılan Mushaf imlâsına "resm-i Osmânî" adı verilmiştir. Resm-i Osmânî'de aynı özelliği taşıyan kelimeler, farklı yerlerde çeşitli

biçimlerde gelmekle birlikte, hem lafızda hem de okunuşta farklılık gösterebilmektedir. Yazıldığı halde telaffuz edilmeyen veya med harfleri gibi telaffuz edildiği halde yazılmayan yerler mevcuttur. İlk dönem Kur’ân-ı Kerîm yazımında nokta ve harekelerin olmadığı dikkate alınır (ed-Dânî: 1997, 3-4), ayrık veya bitişik yazılan harfler, bir harf yerine başka bir harfin yazılması gibi durumlar ortaya çıkmıştır. Mushafın imlâsı, o dönemin Arap yazı ve imlâ özelliklerini yansıttığından, Mushafın imlâ yapısı da dilbilimden yararlanılarak ve dilsel sebeplere bağlı olarak şekillenmiştir. Sonraki dönemlerde resm-i Osmânî’ye büyük ölçüde bağlı kalınarak Mushaf imlâsında bulunulmuştur (Maşalı: 2015, 15; Şen: 2007, 228). Hz. Osmân’ın istinsâh ettirdiği Kur’ân-ı Kerîm, üzerinde sahabenin icmâi olan Mushaf olup, sahihliği konusunda da icmâ edilmiştir. Bu kırâatlarla amel caiz görülmüş, bunun dışında kalan kırâatlara ise itibar edilmemiştir (Mekkî: 1979, 10).

3. Mushaflardaki Kırâat Farklılıkları ve Yazılışları

Hiz. Osman tarafından Kureyş lehçesi ile yazdırılan ve farklı beldelelere gönderilen Mushaflarda kurrânın üzerinde ihtilâf ettiği bir takım harfler vardır ki, bu harflerin Mushaflardaki yazılışı ve buna bağlı olarak okunuşları farklılık göstermektedir. *Fezâilu’l-Kur’ân* adlı eserinde Kasım b. Sellâm (öl. 224/838), Hicaz ve Irak ehlinin Mushaflarında ihtilâflı harflerin on iki adet, Şam ve Irak Mushaflarında yirmi sekiz, Kûfe ve Basra Mushaflarında beş adet olduğunu söylemiştir (Kasım b. Sellâm: h.1431, 328-329). Aynı konuya ve ihtilâflı harflere Mekkî *el-Hidâye*, Ferrâ (öl. 207/822) *Meân’il-Kur’ân* ve Nehhâs (öl. 338/950) *İ’rabu’l-Kur’ân* adlı eserlerinde yer vermiş (el-Ferrâ: h.1431, 1, 80, 2, 144; en-Nehhâs: h.1431, 1, 180, 214; Mekkî: 4, 3109, 3123), ihtilâflı olan ve yazılış farklılığı bulunan harfler üzerinde durmuşlardır. Örnekler şu şekildedir:¹

Bakara sûresindeki وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا (el-Bakara, 2/116) âyeti, Şam Mushafında “vav” olmadan yazılırken, diğer Mushaflarda da “vav” ziyade edilerek gelmiştir.

¹ Kâsım b. Sellâm’ın ifadesine göre Hicaz ve Irak ehlinin Mushaflarında ihtilâflı harfler on iki, Şam ve Irak Mushaflarında yirmi sekiz, Kûfe ve Basra Mushaflarında beş adettir. Yakın ifadeleri, Ferrâ, Mekkî ve Nehhâs gibi isimler de kullanmış ve eserlerinde bu farklılıklara yer vermişlerdir. Örnekler sûre sıralamasına göre verilmiş, ancak örnekler sonunda kaynak göstermek yerine eser adları ve sayfa numaraları burada aktarılmıştır. Örneklerin yer aldığı sayfalar şu şekildedir: Kasım b. Sellâm: h.1431, 328-329; el-Ferrâ: h.1431, 1, 80, 2, 144; en-Nehhâs: h.1431, 1, 180, 214; Mekkî: 4, 3109, 3123

Şam Mushafında	Diğer Mushaflarda
قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا	وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا

Bakara sûresinde geçen ووصى (el-Bakara, 2/132) kelimesi, Medine ve Şam Mushaflarında iki “vav” arasına “elif” ziyâde edilerek okunurken, diğer Mushaflarda elif’siz, yalnızca “vav” harfi ile yazılı olarak gelmiştir.

Medine ve Şam Mushafında	Diğer Mushaflarda
واوصى	ووصى

Âli İmran sûresinde geçen سارعوا (Âl-i İmrân, 3/133) kelimesi, Medine ve Şam Mushafında “vav” ziyade etmeden gelmiştir. Diğer Mushaflarda ise “vav” ziyade edilerek yazılır.

Medine ve Şam Mushafında	Diğer Mushaflarda
سارعوا	و سارعوا

Âli İmran sûresindeki جَاءُوا بِالْبَيْنَاتِ وَالزَّبِيرِ (Âl-i İmrân, 3/184) ibaresinde geçen الزبير kelimesi, Medine ve Şam Mushafında “vav” harfinden sonra “ba” ziyâde edilerek okunur. Diğer Mushaflarda ise bu ziyâde yoktur.

Medine ve Şam Mushafında	Diğer Mushaflarda
جَاءُوا بِالْبَيْنَاتِ وَالزَّبِيرِ	جَاءُوا بِالْبَيْنَاتِ وَالزَّبِيرِ

Nisâ sûresindeki فَمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ (en-Nisâ 4/171) ibaresinde bulunan وَرُسُلِهِ lafzı, Basra Mushafında tekil olarak رسوله *rasûlihi* şeklinde yazılı olmakla birlikte hiçbir kırâat âlimi bunu okumamıştır. Diğer Mushaflarda çoğul kalıpta yazılır.

Basra Mushafında	Diğer Mushaflarda

فَأْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ	فَأْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ
----------------------------------	----------------------------------

Mâide sûresindeki وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا (el-Mâide, 5/53) âyeti, Medine, Mekke ve Şam Mushaflarında başında “vav” harfî olmadan okunurken, diğer Mushaflarda “vav” ziyâdesiyle okunur.

Medine, Mekke ve Şam Mushafında	Diğer Mushaflarda
يَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا	وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا

Mâide sûresindeki يَرْتَدُّ (el-Mâide, 5/54) kelimesi, Medine ve Şam Mushaflarında, iki “dal” ile yazılmış olup biri harekeli, diğeri harekesiz gelmiştir. Diğer Mushaflarda ise şeddeli olarak bir “dal” harfî ile yazılıdır.

Medine ve Şam Mushafında	Diğer Mushaflarda
مَنْ يَرْتَدُّ	مَنْ يَرْتَدُّ

Âraf sûresindeki مَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ (el-Â'raf, 7/43) ibaresi, Şam Mushafında “vav” harfî olmadan başlamıştır. Diğer Mushaflarda ise “vav” ziyâde edilerek yazılıdır.

Şam Mushafında	Diğer Mushaflarda
مَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ	وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ

Âraf sûresinde geçen وَقَالَ الْمَلَأُ (el-Â'raf, 7/75) ibaresi, Şam Mushafında “vav” harfî ile başlar, diğer Mushaflarda da “vav” harfî olmadan قَالَ biçiminde yazılıdır.

Şam Mushafında	Diğer Mushaflarda
وَقَالَ الْمَلَأُ	قَالَ الْمَلَأُ

Âraf sûresindeki كِيدُون (el-Â'râf, 7/195) kelimesi, Şam Mushafında “ya” ziyade ederek, diğer Mushaflarda sonunda “yâ” olmadan yazılıdır (Mekkî: 4, 3109, 3123)

Şam Mushafında	Diğer Mushaflarda
كِيدُونِي	كِيدُون

Tevbe sûresindeki تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ (et-Tevbe, 9/89) ibaresinde yer alan تَحْتِهَا مِنْ lafzı, Mekke Mushafında مِنْ *min* ziyâde edilerek yazılmıştır. Diğer Mushaflarda مِنْ *min* ziyadesi olmadan gelmiştir.

Mekke Mushafında	Diğer Mushaflarda
تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ	تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ

Tevbe sûresinde geçen الَّذِينَ اتَّخَذُوا (et- Tevbe, 9/107) ibaresi, Medine ve Şam Mushafında, başında “vav” olmadan yazılmıştır. Diğer Mushaflarda da “vav” ziyadesiyle gelmiştir.

Medine ve Şam Mushafında	Diğer Mushaflarda
الَّذِينَ اتَّخَذُوا	و الَّذِينَ اتَّخَذُوا

İsrâ sûresinde geçen قُلْ سُبْحَانَ رَبِّيَ (el-İsrâ, 17/93) ibaresindeki قُلْ lafzı, Mekke ve Şam Mushafında “elif” ziyadesiyle قَالَ *kale* biçiminde yazılmıştır. Diğer Mushaflarda ise “elif” olmadan emir kipinde قُلْ *kul* biçiminde yazılmıştır.

Mekke ve Şam Mushafında	Diğer Mushaflarda
قُلْ سُبْحَانَ رَبِّيَ	قال سُبْحَانَ رَبِّيَ

Kehf sûresindeki خَيْرًا مِنْهُمَا (el-Kehf, 18/36) lafzı, Medine, Mekke ve Şam Mushaflarında kelime sonuna “mim” ziyâde edilerek yazılmıştır. Diğer Mushaflarda ise “mim” ziyade edilmeden مِنْهَا biçiminde yazılır.

Mekke, Medine ve Şam Mushafında	Diğer Mushaflarda
خَيْرًا مِنْهُمَا	خَيْرًا مِنْهَا

Kehf sûresinde geçen مَا مَكِّي (el-Kehf, 18/95) lafzı, Mekke Mushafında iki “nun” ile yazılı olarak gelmiştir. Diğerlerinde ise tek “nun” ile مَكِّي biçiminde yazılmıştır.

Mekke Mushafında	Diğer Mushaflarda
مَا مَكَّنِي	مَا مَكِّي

Enbiyâ sûresinde geçen قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ (el-Enbiyâ, 21/4) ibaresindeki قَالَ kelimesi, yalnız Kûfe Mushafında “elif” ziyadesiyle yazılı olarak gelmiştir. Diğer Mushaflarda “elif” harfi olmadan قُل şeklinde yazılmıştır.

Kûfe Mushafında	Diğer Mushaflarda
قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ	قُل رَبِّي يَعْلَمُ

Enbiyâ sûresinde geçen أَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا (el-Enbiyâ, 21/30) ibaresindeki أَلَمْ elem lafzı, sadece Mekke Mushafında “vav”sız olarak yazılı gelmiştir. Diğer Mushaflarda “vav” ziyadesiyle أَوْلَمْ evelem biçiminde yazılır.

Mekke Mushafında	Diğer Mushaflarda
أَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا	أَوْلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا

Enbiyâ sûresinde geçen قَالَ رَبِّ احْكُم (el-Enbiya, 21/112) ibaresinde bulunan قَالَ lafzı, yalnız Kûfe Mushafında “elif” ziyade edilerek yazılmıştır. Diğer Mushaflarda ise “elif”siz olarak قُل biçiminde yazılmıştır.

Kûfe Mushafında	Diğer Mushaflarda
قَالَ رَبِّ احْكُم	قُل رَبِّ احْكُم

Şuarâ sûresinde geçen وَتَوَكَّلْ (eş-Şuarâ, 26/217) lafzı, çoğu Mushafta “vav” harfi ile başlarken Medine ve Şam Mushafında “fâ” harfi ile başlamıştır.

Medine ve Şam Mushafında	Diğer Mushaflarda
فَتَوَكَّلْ	وَتَوَكَّلْ

Neml sûresindeki لِيَأْتِيَنَّي (en-Neml, 27/21) kelimesi, yalnız Mekke Mushafında iki “nun” ile yazılıken, diğer Mushaflarda tek “nun” ile (el-Kasas, 28/37) gelmiştir.

Mekke Mushafında	Diğer Mushaflarda
أَوْ لِيَأْتِيَنَّي	أَوْ لِيَأْتِيَنَّي

Kasas sûresinde geçen وَقَالَ موسى ربي أعلم (el-Kasas, 28/37) âyeti, Mekke Mushafı dışında diğer Mushaflarda “vav”lı olarak yazılıken Mekke Mushafında “vav”sız olarak gelmiştir.

Mekke Mushafında	Diğer Mushaflarda
قَالَ موسى ربي أعلم	وَقَالَ موسى ربي أعلم

Yâsin sûresindeki وَمَا عَمِلَتْهُ (Yâsin, 36/35) lafzı, Kûfe Mushafında “he”siz olarak yazılır. Diğer Mushaflarda zamir ziyadesiyle gelmiştir.

Kûfe Mushafında	Diğer Mushaflarda
وَمَا عَمِلَتْ	وَمَا عَمِلَتْهُ

Ğafir sûresindeki أَشَدَّ مِنْهُمْ (el-Ğafir, 40/21) ibaresinde bulunan مِنْهُمْ lafzı, yalnız Şam Mushafında “kef” ile مِنْكُمْ şeklinde yazılı olarak gelmiştir. Diğer Mushaflarda ise “he” harfi ile مِنْهُمْ şeklinde yazılmıştır.

Şam Mushafında	Diğer Mushaflarda
أَشَدَّ مِنْكُمْ	أَشَدَّ مِنْهُمْ

Ğafir sûresinde geçen وَأَنْ يُظْهِرَ (el-Ğâfir, 40/26) ibaresine, Medine, Basra ve Şam Mushaflarında “vav” harfinden evvel “elif” yazılmazken, diğer Mushaflarda aynı ibare, “elif” ziyâde edilerek أَوْ أَنْ ev en biçiminde yazılı olarak gelmiştir.

Medine, Basra, Şam Mushafında	Diğer Mushaflarda
وَأَنْ يُظْهِرَ	أَوْ أَنْ يُظْهِرَ

Şûra sûresinde geçen فِيمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ (eş-Şûra, 42/30) ibaresindeki بِمَا lafzı, birçok Mushafta “fa” harfinin ziyâdesiyle yazılmıştır. Medine ve Şam Mushaflarında ise بِمَا كَسَبَتْ şeklinde “fa” ziyade edilmeden gelir.

Medine ve Şam Mushafında	Diğer Mushaflarda
بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ	فِيمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ

Zuhruf sûresinde geçen يَاعِبَادِ (ez-Zuhruf, 43/68) lafzı, Medine ve Kûfe Mushaflarında “ya” ziyade edilerek yazılır. Diğer Mushaflarda ise sonunda “yâ” harfi olmadan yazılır.

Medine ve Kûfe Mushafında	Diğer Mushaflarda
يَاعِبَادِي	يَاعِبَاد

Zuhruf sûresindeki تَشْتَهِيهِ (ez-Zuhruf, 43/71) kelimesi, Medine, Kûfe ve Şam Mushaflarında “he” ziyâde edilerek yazılır. Diğer Mushaflarda da “he” ziyade edilmeden gelmiştir.

Medine, Şam ve Kûfe Mushafında	Diğer Mushaflarda
تَشْتَهِيهِ	تَشْتَهِي

Rahmân sûresinde geçen ذي الجلال (er-Rahmân, 55/78) lafzı, Şam Mushafında “vav” ile ذو şeklinde, diğer Mushaflarda “yâ” harfi ile ذى olarak yazılır.

Şam Mushafında	Diğer Mushaflarda
ذو الجلال	ذى الجلال

Hadîd sûresinde geçen فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ (el-Hadid, 57/24) âyeti, Medine ve Şam Mushaflarında هُوَ olmadan gelmiştir. Diğer Mushaflarda ise هُوَ ziyâdesiyle gelir.

Medine ve Şam Mushafında	Diğer Mushaflarda
فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيَ الْحَمِيدِ	فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدِ

Cin sûresinde geçen قُلْ إِنَّمَا أَدْعُو (el-Cin, 72/20) ibaresindeki قُلْ kelimesi, sadece Kûfe Mushafında “elif”siz olarak yazılıyken, diğer Mushaflarda “elif” ziyâde edilerek قال şeklinde yazılmıştır.

Kûfe Mushafında	Diğer Mushaflarda
قُلْ إِنَّمَا أَدْعُو	قال إِنَّمَا أَدْعُو

İnsân sûresi 15. âyetteki ikinci قَوَارِيرًا (el-İnsân, 76/15) lafzı, Medine Mushafında sonuna “elif” ziyadesiyle gelmiştir. Diğer Mushaflarda elif’siz olarak yazılır.

Medine Mushafında	Diğer Mushaflarda
قَوَارِيرًا	قَوَارِيرَ

Şems sûresinde geçen وَلَا يَخَافُ (eş-Şems, 91/15) ibaresi, Medine ve Şam Mushafında “fa” ile başlarken, diğer Mushaflarda ise “vav” harfi ile başlamıştır.

Medine ve Şam Mushafında	Diğer Mushaflarda
فَلَا يَخَافُ	وَلَا يَخَافُ

Kasım b. Sellâm, Şam ve Irak ehlinin Mushaflarında yirmi sekiz yerde farklılık olduğunu ifade etmiştir. Bunlardan birçoğu yukarıda zikredilmekle birlikte bazıları şunlardır:

Yûnus sûresinde geçen هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ (Yûnus, 10/22) ibresindeki يُسَيِّرُكُمْ lafzı, Şam Mushafında يَنْشُرُكُمْ *yenşürüküm* biçiminde “şın” ve “nun” harfleri ile yazılmıştır (Kasım b. Sellâm, 331).

Şam Mushafında	Diğer Mushaflarda
يَنْشُرُكُمْ	يُسَيِّرُكُمْ

Yûnus sûresindendeki إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ (Yûnus, 10/96) âyetinde geçen كَلِمَتُ lafzı, Şam Mushafında çoğul kalıpta كَلِمَاتُ olarak yazılıdır (Kasım b. Sellâm, 331).

Şam Mushafında	Diğer Mushaflarda
كَلِمَاتُ	كَلِمَتُ

Kasım b. Sellâm, Kûfe ve Basra Mushaflarında beş yerde farklılık olduğunu söylemiştir. Bunlardan bir kısmı zikredilmekle birlikte bir farklılık da En’âm sûresindeki لَئِنْ أَنْجَانَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ (En’âm, 6/63) âyetinde olmuştur. Bu âyette geçen لَئِنْ أَنْجَانَا ibaresi, Kûfe Mushafında bu şekilde yazılı iken Basra Mushafında “tâ” ile لَئِنْ أَنْجَيْتَنَا biçiminde gelmektedir (Kasım b. Sellâm: 332).

Kûfe Mushafında	Diğer Mushaflarda
لَئِنْ أَنْجَانَا	لَئِنْ أَنْجَيْتَنَا

4. Kırâatın Ekolleşmesi ve Kur'an Öğretimi

Hiz. Peygamber'in vefatı sonrası kırâat ilmi alanında çalışmalar artarak devam etmiştir. Özellikle hicrî ilk üç yüzyıl içerisinde çoğunlukla Medine, Mekke, Kûfe, Şam ve Basra bölgelerinde artan kırâat faaliyetleri, gerçekleşen fetihler ve İslâm'ın yayılmasına bağlı olarak Mısır, İran, Endülüs, Kuzey Afrika, Anadolu ve Orta Asya bölgelerine kadar yayılmıştır. İlk zamanlarda sahih kırâat öğretimi için verilen çabalar ve farklı beldelere yapılan seyahatler, kırâat ilmine ivme kazandırmış ve kırâat âlimlerden bazılarının bu ilim üzerinde yoğunlaşması ile ilk kırâat ekolleri de teşekkül etmeye başlamıştır (Karaçam: 2012; 99-105). Muallim sahâbiler tarafından yürütülen Kur'an'ı okutma ve öğretme çabaları, bu ilmin daha geniş alanlara yayılmasını sağlamıştır. Hiz. Osman'ın, istinsâh ettirdiği Mushaflarla birlikte muallim göndermesinden sonra, Hiz. Ömer'in Basra'ya vali olarak gönderdiği Ebû Mûsâ el-Eş'arî (öl. 42/662-63) ve Kûfe'ye muallim olarak gönderdiği İbn Mes'ûd, Kur'an ve kırâat ilmi için ilim halkaları oluşturmuşlardır. Ebu'd-Derdâ (öl. 32/652) Şam'da, diğer sahâbiler de buldukları yerlerde insanlara Kur'an öğretmişlerdir. Şam ekolünün kurucusu olan Ebu'd-Derdâ (öl. 32/652), kırâat alanında birçok talebe yetiştirmiş, meşhur kırâat imamlarından biri olan İbn Âmir (öl. 118/736) ise kırâatını ondan almıştır ((el-Muhtâr: 2002, 12). Hicâz bölgesi ise, önemli kırâat âlimlerinin yetişmesine katkıda bulunan başka bir ekol olup, kırâatta, Übey İbn Kâ'b ve Zeyd İbn Sâbit gibi önemli temsilcileri vardır. Örneğin Abdullah İbn Ayyâş, Hiz. Ömer'den semâan (işiterek) aldığı kırâatı, Übey İbn Ka'b'tan bizzat okumuştur. Kendi mektebinde de çok sayıda kırâat imamı yetiştiren Abdullah İbn Ayyâş, bu mektepte Müslim İbn Cündeb (öl. 106/724), Abdurrahman el-A'rac (öl. 117/735) ve Ebû Ca'fer (öl. 130/747-48) gibi isimlerin yetişmesine katkı sağlamıştır. Öyle ki, meşhur kırâat imamlarından olan Nâfi' de (öl. 169/785) kırâatı bu kişilerden almıştır (el-Muhtâr: 13). Basra kırâat ekolünün de kırâat ilmine büyük katkıları olmuştur. Basra ekolü, sadece rivâyetle yetinmemiş, kırâat uygulama ve metotlarında kolaylaştırma yoluna gitmiş, yöntem geliştirmiştir. Bu ekole mensup âlimler, kendi beldelerinde bulunan kurrâ ile yetinmeyerek farklı beldelere de seyahat etmişler, diğer beldelede sahih gördükleri kırâatları da alarak kırâat tercihlerini buna göre yapmışlardır. Basra ekolünün önemli temsilcilerinden kabul edilen Ebû Amr, bu sebeple Hicâz bölgesine seyahatte bulunmuştur. Yine bu ekolün önemli temsilcilerinden biri olan Hasan Basrî de bu bölgede kırâatın öğretilmesinde önemli rol oynamıştır. Mushafın harekelenmesi, Basra ekolüne

mensup âlimler tarafından gerçekleştirilmiştir (el-Muhtâr: 13). Kûfe ekolü de kırâatta önemli ekollerden birisidir. Abdullah İbn Mes'ûd, bu ekolün en önemli temsilcisidir. Bu ekol, Hz. Ali'nin kırâatını almıştır. Kendisinden kırâat alan âlimler ise Alkame İbn Kays (öl. 62/682), es-Sülemî (öl. 73/692), Esved İbn Yezîd (öl. 75/694) ve Zir İbn Hubeys (öl. 82/701) gibi isimlerdir. Bu ekolde, Âsım İbn Behdele (öl. 127/745), Hamza İbn Habîb (öl. 156/773) ve Kisâî' (öl. 189/805) gibi kırâat âlimleri yetişmiştir (el-Muhtâr: 14).

Hicrî üçüncü yüzyıldan itibaren diğer İslamî ilimlere ait eserler tedvin edildiği gibi, kırâat ilmine ait eserler de kaleme alınmış ve böylece kırâat ilmi ayrı bir ilim dalı olarak diğer ilimlerden ayrılmıştır (Karaçam: 2013, 99-105).

İbn Cezerî'nin ifadesine göre Endülüs kırâat ekolü, Hicr'i dördüncü asrın sonlarında oluşmuştur. Endülüs ve Mağrib beldelerine kırâat ilmini ilk götüren ve bu ilmin yayılmasını sağlayan Muhammed b. Abdillâh et-Talemnekî (öl. 429/1037) olmuştur. Sonrasında ise Mekkî b. Ebî Tâlib ve ed-Dânî gibi isimler, bu ilmin yayılmasında kendisini takip etmiştir (İbn Cezerî: 34; Karaçam: 2012, 247). Bu dönemde Endülüs'te vakıflar kurularak kırâat ilmiyle meşgul âlimlerin hizmetine sunulmuş, bu sayede birçok âlimin kırâat ilmiyle yakından ilgilenmesi sağlanmıştır (A'rab: 1990, 69). Sunulan imkânlar neticesinde, Endülüs'te tefsir, kırâat ve fıkıh gibi ilimlere büyük önem verilmiştir. Özellikle Endülüs'te kârî ünvanını taşımak büyük ve şerefli bir vazife olarak görülmüş, kırâatların muhafaza edilmesi ise mukaddes kabul edilmiştir (Akaslan: 2019, 114). Ayrıca bu dönemde Endülüs'te yetişen birçok önemli kırâat âlimi olmakla birlikte, bunlardan Mekkî, ed-Dânî ve Şâtîbî gibi isimler daha çok ön plana çıkmaktadır (Ferhat: 1997, 32).

İlk dönemden itibaren tedvin dönemine kadar olan her dönemde hafızların ve kırâat âlimlerinin, kırâat ilmini fasılasız olarak birbirlerine nakletmesi ile bu ilim teşekkül etmiş, bu ilmin yerleşmesinden sonra Doğuda ve Endülüs'te Müslümanlar, kırâat ilmine büyük önem vererek buldukları beldelerde çeşitli çalışmalar yapmış ve eserler meydana getirmişlerdir (Temel: 2002, 178).

SONUÇ

Kur'an ilimlerinden en önemlisi sayılabilecek kırâat ilmi, kırâattaki farklılıklar, okunuş şekilleri, vecihler ve bu alandaki rivâyetleri ihtivâ eden bir ilim dalıdır. Kırâat ilmine dair farklılıklara şu şekilde bir değerlendirme getirmek mümkündür. Hz. Peygamber döneminde lehçe durumlarına göre ruhsat verilen farklı okuyuşları, kırâat ilmi açısından çeşitlilik ve zenginlik olarak görmek mümkündür. Öyle ki Hişâm b. Hakem ve Hz. Ömer arasında vuku bulan farklılık ve Hz. Paygamberin her ikinin okuyuşunu kabul ve tasdik etmesi buna bir örnektir. Hz. Peygamber'in irtihali sonrası ortaya çıkan kırâattaki farklılıklar ise bir takım sebeplere dayanmakla birlikte, bu farklılıklar kırâatta bir takım ihtilafları da beraberinde getirmiştir. Bu duruma ise şu şekilde bir değerlendirme yapılabilir: Hz. Peygamber'in okuduğu ve ruhsat verdiği okuyuşlara sahâbe aşına olmakla birlikte bir ihtilaf söz konusu değildir. İhtilaf olması halinde de Hz. Paygambere sorma ve ondan tasdik alma imkânı mevcuttu. Sonrasında ise fetihlerin çoğalması, farklı milletlerin bir araya gelmesi, Kur'an'ın harekesiz ve noktasız oluşu gibi durumlar, kırâatta farklılıkları ortaya çıkartmıştır. Farklılıklar göz önünde bulundurularak, Kur'an-ı Kerîm'in, ilk olarak iki kapak arasına alınarak muhafaza edilmesi amaçlanmış, sonrasında ise Kureyş lehçesi esas alınarak istinsâhı gerçekleştirilmiştir. Hz. Osman'ın halifeliği döneminde Kureyş lehçesi ile yazılan bu Mushaflar ise farklı beldelere, onu öğretecek bir kırâat âlimi ile gönderilmiştir. Gönderilen Mushaflarda ise, anlama çok etki etmeyecek şekilde farklılıklar mevcut olmakla birlikte bu durum, bir çeşitlilik olarak kabul edilmiştir. Özellikle kırâat ilmine dair hicri ilk üç asırda yapılan çalışmalar ve tedvin faaliyetleri ile birlikte kırâat vecihleri büyük ölçüde şekillenmiş, tevâtür derecesine ulaşan rivâyetler ve meşhur kırâat imamlarının gayreti sayesinde ihtilafların önüne geçilmiştir. Nihayetinde kırâatın makbul olması için ilk şart olan senedin sahilhliği yanında, Arap gramerine ve resm-i Osmânî'ye muvafakat sağlayan her kırâat kabul edilmiştir. Sıhhati zayıf olan kırâatlar ise şaz kabul edilmiş veya tamamen reddedilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akaslan, Y. "Endülüs'ün Kırâat İlmindeki Yeri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 19/1 (Mart 2019).
- Ağırbaş, A. *Kırâat Eğitim-Öğretim Geleneği Gğnümüzdeki Uygulamalar*, Ankara: DİB Yayınları, 2022.

- Akdemir, M. A. "Kıraat Resmu'l-Mushaf ilişkisi", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları IV*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.
- Albayrak, H. "Kıraat Sorunu", *Dini Araştırmalar Dergisi* 1 (Eylül-Aralık 2001), 19-34.
- A'rab, Si A. *el-Kurrâ ve'l-kıraat bi'l-Mağrib*, Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1990.
- el-A'zamî, M. M. *Kur'an Tarihi*, çev. Ömer Türker - Fatih Serenli, İstanbul: İz Yayınları, 2010.
- Çetin, A. "Kur'an Kıraatleri Üzerine – Din ve Hayat", *İstanbul Müftülüğü Dergisi* 2, İstanbul: (2007). 57-61.
- Dağ, M. *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, İstanbul: İsam Yayınları, 2011.
- Dağ, M. *Tenzilden Tezyine Mushaf-ı Şerif*, Ankara: Fecr Yayınları, 2013.
- Ebu Ubeyd, K. *Fezâilul-Kur'an*, thk. Mervân el-Atıyye, Beyrut: Daru İbn Kesir, h.1431.
- ed-Dânî, E. *el-Muhkem fi nakdi'l-mesâhif*, thk. İzzet Hasan, Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 1997.
- ed-Dânî, E. *el-Muknî fi Marifeti Mersûmi Mesâhifi Ehli'l-Emsâr*, Beyrut: Müessetü'r-Rayyân, 2009.
- Demirci, M. *Tefsir Usûlü*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Ferhat, A. H. *Mekkî b. Ebî Tâlib ve tefsîru'l-Kur'an*, Ammân: Dâru'l-Furkân, 1997.
- Güneş, A. *Kur'an-ı Kerim'in Okunmasında Harf-Kıraat-Yazı Kavramı ve İlişkileri*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi (1992).
- el-Ferrâ, Z. *Meâni'l-Kurân*, thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî vd. Mısır: Darul-Mısriyye, h. 1431.
- Hamidullah, M. *Kur'an Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul: İFAV Yayınları, 1993.
- İbn Atıyye, A. *el-Muharrarü'l-veciz fi tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, thk. Abdusselam Abdu's-Şafî Muhammed, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422.
- İbn Cezerî, Ş. M. *en-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr*, thk. Ali Muhammed Dabba', Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.
- el-Kâdî, A. *Târîhu'l-Mushafi's-Şerif*, Kahire ty,.
- Karaçam, İ. *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kaideleri*, İstanbul: İFAV Yayınları, 18. Baskı, 2010.
- Karaçam, İ. *Kur'an'ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraatı*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2012.
- Karaçam, İ. *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri ve Mütevâtir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.

- Kılıç, M. *Kıraat-Tefsir İlişkisi: Zemahşeri Örneği*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- el-Kurtubî, M. *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân ve'l-mübeyyin limâ tezammenehû mine's-sünneti ve âyi'l-furḳân*, thk. Muhammed İbrahim el-Hafnavî, Mahmud Hamid Osman. Kahire: 2002.
- Mansur, M. H. “Yedi Harf ve Kıraatler”, Tarihten Günümüze Kıraat İlimi: *Uluslararası Kıraat Sempozyumu*, İstanbul: DİB Yayınları, 2015.
- Maşalı, M. E. *Kur'an'ın Metin Yapısı Mushaf Tarihi ve İmlâsı*, Ankara: Avrasya Yayınları, 2004.
- Maşalı, M. E. “Kur'an Kıraatinde ve Kitabetinde Türkiye'nin Durumu”, *TC. Diyanet İşleri Başkanlığı Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu Başkanlığı Tecvit Çalıştayı* (4-8 Kasım 2015).
- el-Mekkî, M. *el-Hidâye ilâ bulûḡi'n-nihâye*, thk. eş-Şâhid el-Buşeyhî, Şarika: Camiatü'ş-Şarika, 2008.
- el-Mekkî, M. *el-İbâne an meâni'l-kıraae*, thk. Muhyiddin Ramazan, Dımaşk: yy. 1399/1979.
- el-Muhtâr, M. *Târîhu'l-kirâât fi'l-meşriki ve'l-mağrib*, Fas: ISESKO Yayınları, 2002.
- en-Nehhâs, E. *İ'rabu'l-Kurân*, nşr. Muhammed Ali Beydun, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, h.1431.
- Râfiî, M. S. *İcâzü'l-Kur'ân ve'l-belâḡatü'n-nebeviyye*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1973.
- Saîd, L. *el-Mushafu'l-mürettel*, Kahire: ts.
- Sâlih, S. *Mebâhis fi ulûmi'l Kur'ân*, İstanbul: ts.
- es-Sicistânî, E. *Kitâbu'l-Mesâhif*, thk. Ebu Usame Selim b. İdu'l-Hilâlî, Kuveyt: Muessesetu Ğuras, 2006.
- Soysaldı, H. M. *Asırların İdrakine Kur'an Tarihi*, İstanbul: Nobel Akademik yayıncılık, 2021.
- Şen, Z. *Kur'an'ın Metinleşme Süreci*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2007.
- Şeref, C. M. “Mukaddime”, *el-Hucce fi'l-kıraati's-seb'a*, mlf. İbn Hâleveyh, Tanta, Mısır: Daru's-Sahâbe, 2010.
- Temel, N. *Şâz Kıraatlar ve Yorum Farklılıklarına Etkisi*, İstanbul: Tartışmalı İlimi Toplantılar Dizisi, 2002.
- Temel, N. *Kıraat ve Tecvid İstilahları*, İstanbul: İFAV, 2013.

Tuğral, R. “Farklı Kıraatlerin Tefsirdeki Yeri”, *İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (İzmir, 1992), 268-281.

Ünal, M. *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.

ez-Zerkeşî, B. M. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Kahire: Mektebet-ü Dari't-Türas, 1957.

ez-Zürkânî, M. A. *Menâhîlu'l-İrfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Fevâz Ahmed Zemerlî, Beyrut: 1996.